

ПЕРУКАРСЬКЕ МИСТЕЦТВО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Нерозривна стилістична єдність мистецтва усіх видів — відмітна риса будь-якої епохи. Не обминула ця риса і середніх віків. Розглядаючи моду як вид мистецтва середньовічної Західної Європи, можна дослідити її розвиток протягом віків.

Середні віки — важливий етап у розвитку світової культури. В Західній Європі це епоха традицій і заборон. Церква на початку V ст. стала великим землевласником за рахунок конфіскованих володінь язичницьких храмів, купівлі землі та дарунків побожних людей. Царська та духовна влади на той час були пов'язані між собою. Освіта й культура підкорялись інтересам правлячої верхівки. Одним із постулатів церкви став постулат про «гріховність» людського тіла, яке віднині є не предметом споглядання і гордості, а витоком та вмістилищем «гріха». У побуті переважав довгий мішкоподібний одяг, що приховував природні форми тіла, а волосся, яке церква проголосила ознакою і символом спокуси та лиха, закривали різноманітні покривала й глухі ковпаки. Закрите волосся символізувало підкореність жінок чоловікам, а розпущене стало ознакою гріхопадіння. Але в ранньому середньовіччі та сама церква бачила у вільно спадаючому волоссі дівчат символ не так гріхопадіння, як духовної чистоти і цнотливості, а в період пізнього середньовіччя змушена була змиритися з такими зачісками у королев як з ознакою станових привілеїв.

За часів династії Меровінгів (481-751 рр.) жінки носили волосся, яке вільно спадало, й нічим його не закривали. В урочистих випадках вони прикрашали волосся вузькими металевими, часом золотими, обручами, квітами і стрічками. Жінки також зав'язували волосся на потилиці за римською модою або ж прикривали його хустинами.

Для моди V-IX ст. характерні спрощення форм, відносно прості тканини. Шовк був доступним лише знаті. Одяг шили довгим, до землі. Християнська церква була задоволена: гріховне тіло людини закривалося, світський одяг став майже таким, який носили ченці. Зачіска як частина туалету відіграла дуже важливу роль. Довге волосся залишалося найліпшою прикрасою чоловіків германського племені, знаком незалежного стану. За часів королів-конунгів його закручували високо над головою, зав'язували у «хвіст», розпускали по плечах і спині. Бороди розділяли на пасма та перев'язували вовняними або золотими нитками. У VIII-XI ст.

волосся то підстригали «кружком» й завивали хвилями, то знову відрощували і робили «хвіст» на потилиці.

До волосся ставилися шанобливо й боязко, як до мало не найціннішого, чим володіла людина. Не можна було без потреби торкатися чужого волосся, азартно хапатися за нього у бійці, викидати зрізане волосся (його слід було закопати у землю, тобто захоронити). За деякі злочини людей карали, обрізуючи волосся повністю або частково — насильно голили чаклунів і зрадливих дружин. Разом із тим пасмо волосся дарували друзям та коханим; волосся також офіційно дарувалося васалом сюзерену, присвячувалося Богові при вступі у монастир. У деяких монастирях зрізане волосся берегли, а з часом померлого ченця чи монахиню ховали разом з їхнім волоссям, прив'язаним до пояса.

З волосся робили амулети, сплітали вигадливі ланцюжки й обручки. Мода на такі «реліквії» виявилася досить стійкою; навіть у ХІХ ст. локони носили у медальйонах та робили із них прикраси. Зачіски доповнювали діадемами з тканин й вінками, які плели з дрібних мальв, маргариток, барвінку, волошок. Дівчатам, яких у середньовіччі вважали за земних янголів, слід було ходити простоволосими, з квітами і стрічками на голові. В усіх без винятку християнських народів така зачіска символізувала цнотливість. Жінки заплітали й закручували волосся, заколювали довгими шпильками, прикривали маленькими шапочками-скуфейками, хустками і вуалями. Блискучі обручі із срібла й міді, царські золоті вінці із смарагдовими очками і шовкові діадеми надівали на матер'яні головні убори.

Чоловічі зачіски доби раннього середньовіччя в Західній Європі, як і одяг, були тісно пов'язані із візантійськими та «варварськими». Чоловіки доглядали своє волосся. У VI-VIII ст. серед германців, особливо представників панівної верхівки, переважав звичай носити довге волосся. Його пов'язували тасьмою або надівали обруч. Подібні зачіски носили з невеликим чубком, який формували з окремих пасом.

Пізніше волосся розділяли на прямий проділ. У цей період зустрічались і підкорочені зачіски. Волосся доходило до мочки вуха або ж вуха були повністю відкриті. Розчісували волосся від маківки у всі боки. На чоло спускали короткий чубчик. Протягом усього раннього періоду середньовіччя зачіски з довгого та короткого волосся чергувалися. Доповненням до зачісок були вуса, що звисали вздовж рота, їх носили з

борідкою або без неї. З початку раннього середньовіччя і до VIII ст. зберігався кельтський, а потім франкський звичай голити бороди й відрощувати вуса, зав'язувати волосся у «хвіст». Звичай голитися поширювався все більше, але вуса не зникали. З X ст. стали популярними бороди, доповнені вусами. Бороди мали конусоподібну, овальну форми або форму лопатки. Знатні чоловіки закручували бороди в локони.

Таке оформлення борід було найпопулярнішим наприкінці ранньофео-дального періоду. До цього ж періоду можна віднести моду на зачіски, що були відомі ще «варварським» племенам (провансальська зачіска — голені скроні і тім'я, а від маківки до потилиці довге волосся, що спускалося до плечей і нижче). Норманська зачіска мала, навпаки, голену потилицю, а зверху, на тім'ї та скронях, залишали шапку волосся. Наприкінці раннього періоду середньовіччя ці дві зачіски носила переважно знать.

Ченці, католицькі священики залишалися вірними зачісці «тонзура» з вистриженою по колу маківкою, яку часто прикривали маленькою шапочкою. Тонзура була символом зречення від мирських справ, наближення до Бога.

Наприкінці ранньофеодалного періоду з'явилася зачіска з голоною головою і залишеним на маківці невеликим пасмом волосся. Вона дуже нагадувала український «оселедець».

Доповненням до зачісок у чоловіків спочатку були лобні пов'язки, а потім серед знаті почали з'являтися невеликі шапочки з тканини, що нагадували фригійські ковпаки, невеликі берети з околицями, круглі шапочки. Серед простолюду універсальним головним убором був капюшон. Королі носили корони з хрестами, прикрашені стилізованими узорами, коштовним камінням. До прикрас у чоловічій моді раннього середньовіччя можна віднести фібули, пряжки, ланцюжки, персні, які з кованих «варварського» типу поступово перетворювалися на справжні витвори мистецтва. До релігійних прикрас належать хрестики, іконки на ланцюжках.

У ранньофеодалному періоді формується образ середньовічного лицаря. Він був одягнений у панцир із нашитими залізними пластинами квадратної, ромбоподібної, круглої форм або з кільцями, нашитими рядами у вигляді луски. Доповнювали панцир шоломом. На штани кріпили також

металеві пластини, до взуття — шпори. Доповненнями лицарського одягу були щит і спис, Сміливий лицар став ідеалом чоловічої краси.

У середньовічній жіночій моді на зачіски церква переслідувала відкрите волосся. Тому його прикривали вуалями, сітками, спеціальними пеналами, складними головними уборами. Розпущене волосся, як ознаку незайманості, носили лише незаміжні дівчата. Не сховане головним убором волосся у жінок церква вважала «спокусою сатани», «хвостами диявола».

Наперекір диктату церкви довге, розплетене волосся на «варварську» манеру, крім дівчат, носили й деякі жінки. У такому разі волосся підтримували обручем. Заміжні жінки укладали волосся в гладеньку зачіску. При цьому коси обкручували навколо голови або закручували на потилиці. Іноді тугі пучки волосся у вигляді валика укладали вздовж потилиці. Носили зачіски з переплетених стрічками жмутів волосся, що спускалися з обох боків уздовж тіла.

Відомі зачіски, коли жінки заплітали з боків коси, а потім укладали їх горизонтально від скронь до потилиці. Наприкінці ранньо-феодального періоду, у зв'язку із захопленням «лицарською» модою, у жінок з'явилася зачіска під назвою «лицарська коса». Більшої популярності ця зачіска набула в наступному, романському, періоді середньовіччя.

У IX ст. модними стали хустки, подібні до покривал. На візантійську манеру зверху на хустку жінки у вигляді прикрас надягали пов'язки, обручі, діадеми. Знатні дами носили коропоподібні головні убори, прикрашені церковною символікою у вигляді хрестів. Хоча багаті жінки й прикрашали головні убори коштовностями, у цей період використання прикрас було обмеженим. На думку духовенства, прикрашати себе було справою не від Бога.

Новий етап середньовіччя, що увійшов в історію як романський період, позначений зростанням міст, розквітом архітектури, торгівлі. Романська архітектура характеризується спорудами суворо оборонного призначення. Це замки феодалів, церкви, монастирі з товстими стінами. Основні риси стилю — спокійні, монументальні форми, чітка конструкція, стримане застосування декору. В XI ст. поширився вплив Франції як країни високої культури. Життя стало менш замкненим. Але могутність церкви

продовжувала зростати. Характерною рисою романського періоду стали також хрестові походи.

Особливого розвитку в цей період досягло перукарське мистецтво. Помітними стали зміни в жіночому та чоло-вічому одязі. У XII ст. з'явилися цехи голярів, які об'єднали перукарів. Роботи було багато. Однак під час хрестових походів багато лицарів присягалися не стригти волосся. На основі професії цирюльника з'явилася нова — фельдшер, тобто польовий перукар (feld— поле, scheren — стригти). Фельдшери йшли з лицарями на війну, але замість того, щоб стригти волосся, частіше подавали першу допомогу пораненим. Анатомічні знання дозволяли їм освоїти цю нову і потрібну професію.

Оформлення борід і вусів досягло особливого розвитку в містах. Вуса носили практично всі чоловіки, їхні форми були різноманітними. Іноді вони стирчали вгору або в боки. Щоб справити відповідне враження на суперника, вуса завивали, збивали, начісували на щоки, причому кінці стирчали догори (вуса «бровадо»). У Франції модою на вуса та бороди диктували, як прави-ло, королі, а придворні наслідували їх, поширюючи певні модні форми борід і вусів.

Були й особливі форми укладання (носіння) борід. У XII ст. борода, випущена зверху лат, сприймалася як виклик ворогу. Бороду ворога використовували і для захватів, кидків, проведення больових прийомів. У німецькому епосі «Сага про Нібелунгів» розповідається, що коли карлик Альбрехт, який охороняв скарби Нібелунгів, розбив Зіґфриду щит, той виконав борцівський прийом, схопивши його за бороду.

Хрестові походи внесли великі зміни в моду середньовічної Західної Європи. Воїни, які поверталися з хрестових походів, везли з собою багато дивовижних речей та нових ідей. Хрестоносці бачили чоловіків, одягнених у легкий практичний одяг, і жінок... у штанях. Перший, поки ще несміливий, крок проти церковних настанов виявився в тому, що зпід одягу почали з'являтися ноги. А потім вже нічого не могло зупинити «революцію»: «сатана моди» видерся на волю, і всю Західну Європу охопила така лихоманка моди, якої ще не знала історія.

У XII ст. чоловічі зачіски робили переважно з коротко підстриженого волосся над чолом, часто з окремо закручених пасом, що пучками

спадали донизу, формуючи своєрідний чубчик. На потилиці відрощували досить довге волосся, його підв'язували пов'язкою або шнурком. У цей період чоловіки — представники панівної верхівки — наносили на бороди віск, розділяючи волосся на окремі пасма. Бороди завивали в локони, заплітали у них золоті нитки. Довжина борід була різноманітною, як і їхня форма. Однак борода завжди була широкою й починалася від щік.

У XIII ст., в період найвищого розвитку романтичного «культу жінки», деякі франти відрощували довге волосся, завивали його в локони і навіть прикріпляли до зачіски накручені штучні пасма. Серед знаті у XIII ст. поступово зникли бороди та вуса, обличчя почали голити. Бороди і вуса продовжували носити в колах найвищої знаті та серед простого народу. Волосся бороди і вусів красиво завивали, підстригали та фарбували хною.

Жіночий образ у романський період також змінився. Жінки стали сміливішими. Один із проявів сміливості — використання парфумів. Дами користувалися пудрою, помадою, туалетною водою з троянд, ефірними оліями, завезеними із східних країн, духами.

Ще в ранньому середньовіччі використання парфумів дозволяли собі лише церковники; у побуті ж парфуми були заборонені «для уникнення спокуси». Про них в Західній Європі забули надовго. І тільки з початком хрестових походів лицарі стали привозити додому спеції, мішечки з духмяними порошками. Парфумовані олії почали використовувати для змазування тіла. Грубий, схожий на монастирське вбрання, одяг поступово змінився на гарні шати, що підкреслювали фігуру. Жінки продовжували носити «лицарські коси». Вони мали багато варіантів. Особливо популярними «лицарські коси» були в період культу Прекрасної дами. Волосся переплітали стрічками з шовку, тонкої шкіри, смужок тканин. На скронях заплітали одну чи дві коси з кожного боку або формували пучки — вплітали стрічки, вставляли штучні пасма і таким чином подовжували коси майже до підлоги. Якщо плели по косі з кожного боку, то їх додатково перев'язували між собою стрічкою. Такі ж коси заплітали й на потилиці. В цьому разі вони спускались уздовж спини, підкреслюючи красу жіночої фігури.

У середні віки, якщо жінка була невірною своєму чоловікові, то священник міг привселюдно зістригти їй волосся на голові. Модним вважався золотавий (не рудий) колір волосся у жінок. Він був символом невинності.

«Золотокоса» в той період означало «обрана». Разом із тим церква вважала, що неприродний ко-лір волосся — це від сатани, знак спокуси. Якщо помітили, що жінка фарбує волосся, її могли навіть спалити, звинувачуючи у чаклунстві. Але жінки, порушуючи заборону церкви, фарбували волосся відварами чи настоями з різних трав.

Зачіски і головні убори X-XIII ст. були досить різноманітними. Проте з моди не виходили і зачіски попереднього періоду. Жінки й далі укладали заплетене в коси волосся навколо голови у вигляді обідка. Іноді на скронях укладали горизонтальні ряди, складені з кіс, джгутів або тонких валиків, підтримуваних стріч-кою. Особливої популярності набули зачіски «равлик», «баранячий ріг». У першому випадку волосся поділяли прямим проділом від чола до потилиці, на скронях збирали в пучки, перекручуючи разом із стрічкою в джгут і закручуючи по колу на скронях. Жінки панівної верхівки прикрашали такі зачіски намистом із перлів, коштовним камінням. У другому випадку замість джгутів заплітали коси і також по колу закручували на скронях.

На межі романського й готичного періодів з'явилася зачіска з «темплетами». На тім'ї до маківки робили прямий проділ, розчісували волосся на скроні. З обох боків заплітали три-чотири кіски, які обрізали на рівні підборіддя або під-гортали всередину. Це й були «темплети». На потилиці волосся зачісували догори і формували зверху невеликий вузол.

Пізніше «темплети» почали вкладати в спеціальні сітки, футляри, пенали. Таке оформлення зачіски зустрічалося серед знатних жінок. Коли закривали кіски, жінки змінювали оформлення зачіски зверху. На тім'ї тепер робили декілька вертикальних рядів і укладали волосся джгутами.

Наприкінці романського періоду носили зачіску з петлями: волосся ділили на прямий проділ, з кожного боку його зачісували догори, заплітаючи кіски, які потім укладали у вигляді петель. Церква й надалі переслідувала жінок, які носили відкрите волосся. Жінки вигадують новий спосіб прикриття волосся: голову перев'язують «барбетамі» — довгими, широкими смугами, що нагадують шарф. З одного боку, волосся начебто було прикрите, з другого — зачіску все ж можна було побачити. Щоб закрити шию, надягали спеціальний шарф — «горж». Він був високим, іноді вище рівня вух. У XIII ст. настає третій період серед-ньовіччя — готичний. Розвиток стилю готики належить до останнього періоду середньовіччя і пов'язаний із зростанням

вільних міст, зміцненню цехових організацій майстрів, розвитком торгівлі та зародженням нового класу міського населення — бюргерів. У той же час панувала «велика інквізиція», лютувало аутодафе (спалювання на вогнищі людини, звинуваченої в чаклунстві або проголошеної єретиком). У процесі боротьби різних суспільних сил зароджувалися нові форми, нове мистецтво, новий стиль.

Готична мода знаменувала собою «золоту осінь» середньовіччя, яка принесла багатий урожай творчих напрямів і досягнень у розвитку мистецтва. Із XIV-XV ст. у мистецтві переважали стрімкі, загострені готичні форми, що знайшло відбиття і в моді. У чоловіків з'явилися загострені догори і валикоподібні капелюхи, ковпаки, драпіровані шаперони, великих розмірів циліндри, невеликі за розмірами із вилогами шапочки, прикрашені пір'ям; взуття стає гостроносим.

У моду ввійшли довгі загострені вуса, загострена борода.

Чоловіки носили довге волосся, закручуючи його кінці догори, що надавало зачісці дзвоноподібної форми. Зустрічалися зачіски з волосся помірної довжини, рівненько підстриженого на потилиці; на чоло випускали прямий короткий чубчик. У чоловічих зачісках з'явилися прямі проділи. Так виник новий естетичний образ людини.

У період пізньої готики можна було зустріти чоловіків, які коротко підстригали волосся, а на потилиці й скронях навіть голили. Така зачіска дуже нагадує українську «під горщик».

Після хрестових походів на Схід одяг, головні убори й аксесуари почали прикрашати перлами. З'явився звичай вишивати перлами.

Жінки готичних часів намагалися виглядати слабкими, млявими, худорлявими. Представниці знаті носили глибоке декольте. Модними вважалися маленькі, високо підняті, круглі груди, які для більшого ефекту прикривали легкими тканинами.

З кінця XIV і особливо в XV ст. місце зачісок у жінок займають головні убори, їхня краса і незвичайність форм захопили не одне покоління. Головні убори заможних жінок відзначалися не тільки різноманітністю, а й величезними розмірами.

Рогоподібні головні убори мали горизонтальне розташування. Щільно набиті тканиною, вони нагадували роги, пришиті до спеціального ажурного капелюшка.

Такі капелюшки могли мати в своїй основі сітку, рясно прикрашену перлами, коштовним камінням, золотими нитками або просто вишивкою. Зверху на «роги» кріпили вуаль.

Не менш популярними були V- та серцеподібні головні убори, також багато прикрашені різними аксесуарами. V- подібні форми розходилися від центру в боки. Вони були спрямовані по-різному: одні стирчали горизонтально, як роги бика; другі піднімалися догори й загинались убік і назад; треті розвертались у боки під кутом. Відстань між кінцями «рогів» іноді сягала одного метра, а висота — п'ятдесяти сантиметрів.

На основі подібних форм з'явилася так звана «цукрова голова» — головний убір, що нагадував за формою гарбуз. Він також рясно прикрашався і доповнювався вуаллю (рис. 2.13 г). Найпопулярнішим і найекстравагантнішим у період готики був «енен» — конусоподібний ковпак (рис. 2.13). Спочатку це були невисокі за формою ковпаки з відрізаними верхівками. Поступово їх висота зросла майже до шістдесяти сантиметрів. Шили «енени» з жорсткої тканини, твердих матеріалів, які потім обтягували полегшеними тканинами. До них кріпили тонкі вуалі — «омюзі», які або просто накидали на ковпаки-енени, або драпірували, випускали на обличчя, або склали у вигляді «метелика», іноді навіть подвійного. Коли носили такі головні убори, на чоло часто випускали тонке пасмо волосся чи кіску, укладаючи їх півмісяцем. Були «енени» зі стрічкою (частіше чорною), що звисала з обох боків уздовж обличчя. Довжина вуалі, яка кріпилася до головних уборів, залежала від соціального стану жінки.

В народі жінки обмежувалися хустинками, які вони намагалися також драпірувати. Характерною рисою моди було високо відкрите чоло

Використання прикрас та оздоблення одягу залежали від суспільного становища жінки. Знатні жінки прикрашали одяг хутром, багатою вишивкою, носили рукавички, гарні пояси. Серед ювелірних прикрас переважали ланцюжки, сережки, персні. Частіше сережки були відсутні, тому що головні убори або зачіски закривали вуха.

Тільки в добу пізньої готики, на межі Відродження, під впливом італійської моди у заміжніх жінок з'явилися відкриті зачіски.

Час середньовіччя є унікальним, найдовшим в історії людства після Різдва Христового. Ця епоха поєднала багато народів, дала життя новим державам, стала основою для розвитку нових політичних, економічних, культурних та естетичних напрямів.